

VÄSTERNORRLANDS MUSEUM

Från bord till jord – gästgiveri, boplatser och gravar i Maland och Härsta

Populärvetenskaplig sammanfattning av arkeologiska utredningar,
förundersökningar och undersökningar i Maland och Härsta åren 2018-2020
(L1935:1155, L1935:1876, L1934:951, L2019:6942, L2019:1979, L2019:1974,
L2021:1175)

Rapport 2024:12
Madeleine Nilsson & Anton Uvelius

Fullständig arkeologisk rapport

- Hembjer, P., Nilsson, M. & George, O. (2019) *Arkeologisk utredning i Maland och Härsta samt förundersökning av Raä 45 och 118*. Rapport 2019:4. Härnösand: Västernorrlands museum.
- Nilsson, M. (2021) *Arkeologisk undersökning av gravhög och stensättning i Härsta*. Rapport 2021:10. Härnösand: Västernorrlands museum.
- Uvelius, A., Lindeberg, M. & Nilsson, M. (2022) *Ett gästgiveri i Maland och en kokvrå i Härsta - Arkeologisk utredning, förundersökning och slutundersökning inför triangelspåret i Maland och Härsta år 2020*. Rapport nr: 2022:3. Härnösand: Västernorrlands museum.

Rapporterna kan sökas fram i Arkivsök <https://app.raa.se/oppnadata/forndok/login?1>

Västernorrlands museum
Murbergsvägen 31
871 51 Härnösand
www.vnmuseum.se
Tel: 0611-88600

Från bord till jord – gästgiveri, boplatser och gravar i Maland och Härsta. Populärvetenskaplig sammanfattning av arkeologiska utredningar, förundersökningar och undersökningar i Maland och åren Härsta 2018-2020 (L1935:1155, L1935:1876, L2019:1979, L2019:1974, L2021:1175).

Västernorrlands museum, Rapport 2024:12

© Västernorrlands museum
Härnösand 2024
Foto: Västernorrlands museum

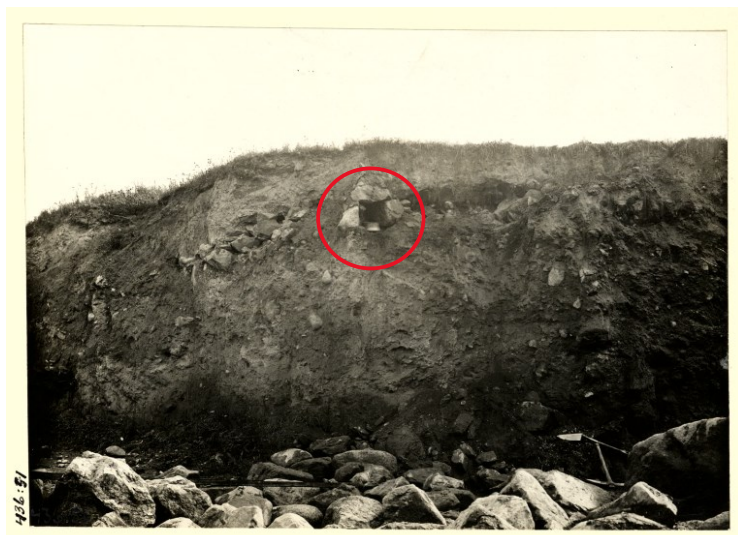
ISSN 2000-0111

Inledning

Mellan åren 2018–2021 utförde Västernorrlands museum ett antal olika arkeologiska utredningar, förundersökningar och undersökningar i och med Trafikverkets anläggande av en ny industrijärnväg i Skön socken. Berörda fornlämningar inkluderade två gravar (L1935:1155 och L1935:1876), en möjlig grav som visade sig inte vara en grav (L2019:1979), en boplat (L1934:951) med en kokgrop (2019:6942), ett boplatsoområde (L2019:1974) och en gårdstomt (L2021:1175) som skulle visa sig vara ett gästgiveri.

Det kringliggande området är mycket rikt på fornlämningar och har under yngre romersk järnålder och in i yngre järnålder varit en högstatusmiljö att jämföra med Högom och Kvissle. Här finns ett flertal storhögar och fynd har gjorts av föremål importerade från Syd- och Centraleuropa. Inom området finns bland annat ett boplatsoområde från järnålder omgärdat av fem gravhögar (L2019:952), varav den största var 35 meter i diameter. I den ena av högarna framkom vid undersökning en stenkista innehållande en Vestlandskittel i brons med brända ben. I denna grav påträffades bland annat även fragment av glasbägare. Andra fynd som gjorts i trakten inkluderar ytterligare en Vestlandskittel och en fingerring av guld i Västland, en vikingatida silverskatt i Sund innehållande mynt från England, Danmark och Tyskland, samt en silverskatt i Birsta med arabiska mynt, pärlor och en fingerring i silver.

På höjdområdet söder om Västlandsdalen finns ett flertal gravhögar. Från Sköns kyrka sträcker sig ett bälte med fornlämningar mot sydost, bestående av högar, stensättningar och gravfält. Dessa tar dock tvärt slut i Härsta i höjd med korsningen Kyrkvägen-Berghemsvägen. På en höjd cirka en halv kilometer österut finner vi återigen en samling gravhögar och stensättningar.

Figur 1. Bild från undersökning av grav- och boplatsoområdet (L2019:952) med stenkistan i mitten med Vestlandskitteln synlig. Kittlen finns att se i utställningen Forntidsresan på Västernorrlands museum.

Figur 2. Området för de arkeologiska undersökningarna. © Esri

De arkeologiska undersökningarna

Boplatslämningarna låg gömda under ett lager matjord och detta skalades till att börja med av med grävmaskin för att lämningarna (*anläggningarna* på arkeologspråk) skulle bli synliga. Anläggningar syns som exempelvis avvikande färgningar, sot, kol och samlingar av skörbrända stenar, det vill säga stenar som utsatts för hetta. Det kan röra sig om bland annat nedgrävningar, hårdar och stolphål. Ett stolphål är det hål i vilket en stolpe till en byggnad stått en gång i tiden. Framförallt vid gästgiveriet fanns mycket järnföremål och mynt och för att lokalisera dessa användes en metalldetektor. Här fanns också en källare som grävdes ut för hand, lager för lager.

De två gravarna (en hög och en stensättning) undersöktes genom att det översta jordlagret torvades av först med maskin och sedan för hand så att stenlagren blev tydliga. Därefter plockades stenar bort ett lager i taget och fynd togs tillvara. För att få en karta över fornlämningarna mättes alla anläggningar och fynd in med så kallad RTK-GPS. Anläggningarna undersöktes och dokumenterades med hjälp av fotografi och beskrivningar.

Figur 3. Arbetsbilder.

Figur 4. De aktuella fornlämningarna. © Esri

Christina Nordströms gästgiveri

I Maland undersöktes något så ovanligt som ett gästgiveri (L2021:1175). Gästgiverier var vanliga i landet på slutet av 1600-talet och var ofta lönsamma, där ägarna många gånger var rika och tillhörde det översta skiktet i bondesamhället. Flera byggnader, två källare och en mängd fynd påträffades vid den arkeologiska undersökningen. Dateringar utifrån fynden tyder på ett bruk av platsen mellan tidigt 1600-tal och tidigt 1700-tal. Mynten som påträffades var präglade mellan 1600–1700-talet. De brända byggnadsresterna tydde på att gården brunnit ned och det yngsta myntet inom bruksperioden var daterat 1720. Vilket naturligtvis förde tankarna till rysshärjningarna 1721.

Flera bestick och stora mängder keramik hittades på platsen. Keramikfynden i den västra byggnaden indikerar att husets funktion var en samlingsplats och det centrala utskänkingsstället. Samtidigt som fynden, keramiken och lagren i den mellersta byggnaden talar för att denna byggnad fungerat som kök. Källaren har förmodligen haft en förrådsfunktion.

Fönsterglasen som påträffades bestod huvudsakligen av en tunn gröntonad variant som är en vanlig typ under 1600-talet. Under 1600-talet var fönstren inte gjorda för att se ut genom utan var en del av utsmyckningen av rummet. Fönstren kunde inte heller öppnas utan då hade man öppningar med luckor eller galler.

Passglasen som hittades är av en vanlig typ av dricksglas och dateras oftast till 1600-tal. Passglasen var från början ett ölglas för eliten under 1500-talet, men blev mer vanliga under 1600-talet. Relaterat till detta är ölhanen i form av en tupp som framkom i den västra byggnaden. Det har även både röckts och handarbetats i byggnaderna vilket fynd av kritpipor och fingerborgar visar.

Figur 10 och 11. Ölthane och kritpipa med huvud av täljsten.

Den osteologiska analysen (benanalysen) över fyndmaterialet från Maland fokuserade på kosthåll och djurhållning på platsen. Analysen visar att nötkreatur, svin och får/get troligen hölls för köttproduktion medan nötkreatur troligen även hölls för mjölkproduktion. Fågelben förekommer bland materialet i en mindre mängd, men det kan bero på att fågelben är sköra och inte bevaras lika bra. De flesta benfragmenten verkar komma från tamhöns och en liten andel från skogshöns. En mindre del fisk fanns även i materialet huvudsakligen från gädda, men även enstaka fragment från torsk och abborre. Det torskben som identifierats stämmer överens med storleken på torsk som fångas i Östersjön/Bottenhavet, så i detta fall är det inte fråga om import av Atlanttorsk, vilket var vanligt under medeltiden i Sverige.

En mindre mängd häst förekom även i materialet, men endast två ben från köttrika regioner, resten är kraniefragment, så det är svårt att dra några slutsatser om man konsumerade häst överhuvudtaget. Enligt kyrkan skulle man inte konsumera häst, men slaktavfall förekommer ofta i medeltida byar. Den större delen av kraniefragmenten förekom även i lagret som tolkas vara under den västra byggnadens golv eller tröskel. Vilket skulle kunna betyda att det rör sig om någon form av byggnadsoffer. Hästskull är det vanligaste materialet bland byggnadsoffer under medeltid - modern tid.

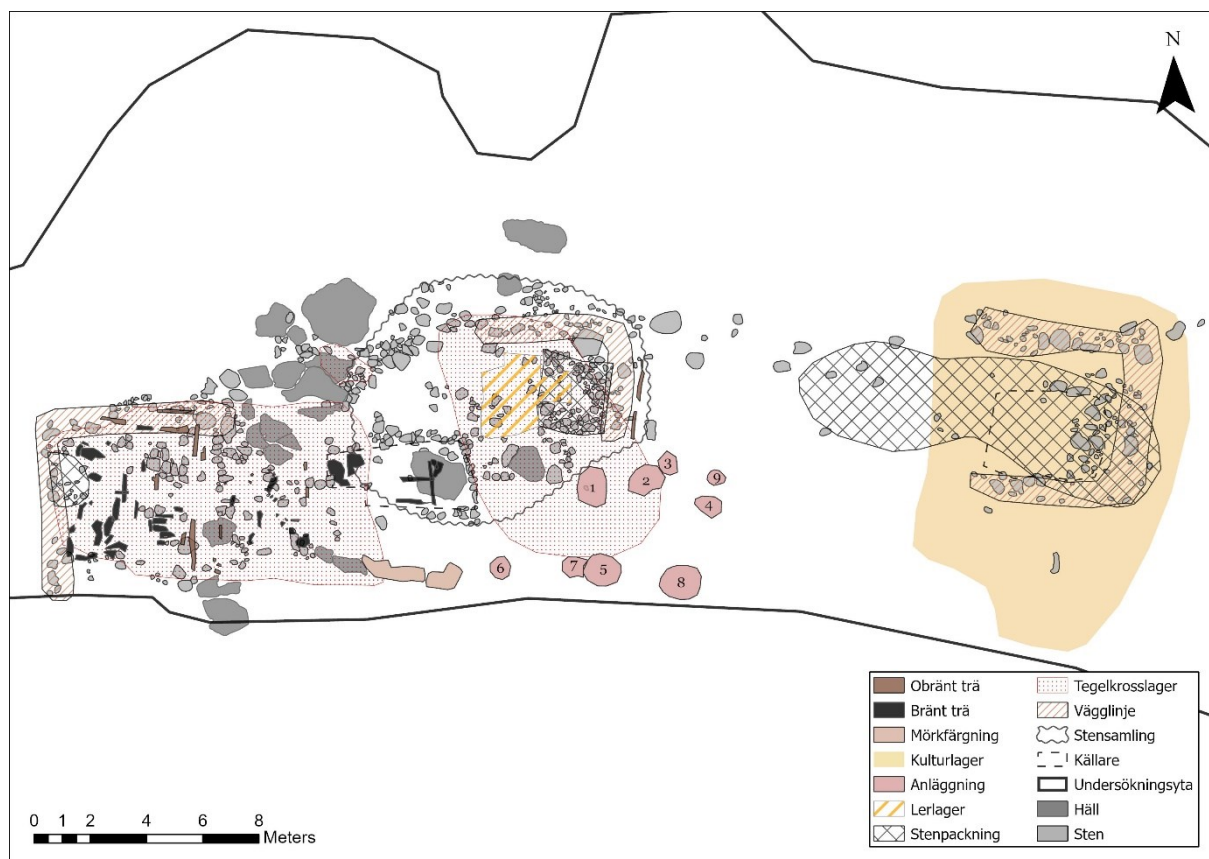

Figur 12 och 13. Keramik (rödgoods) och glasskärva från dricksglas.

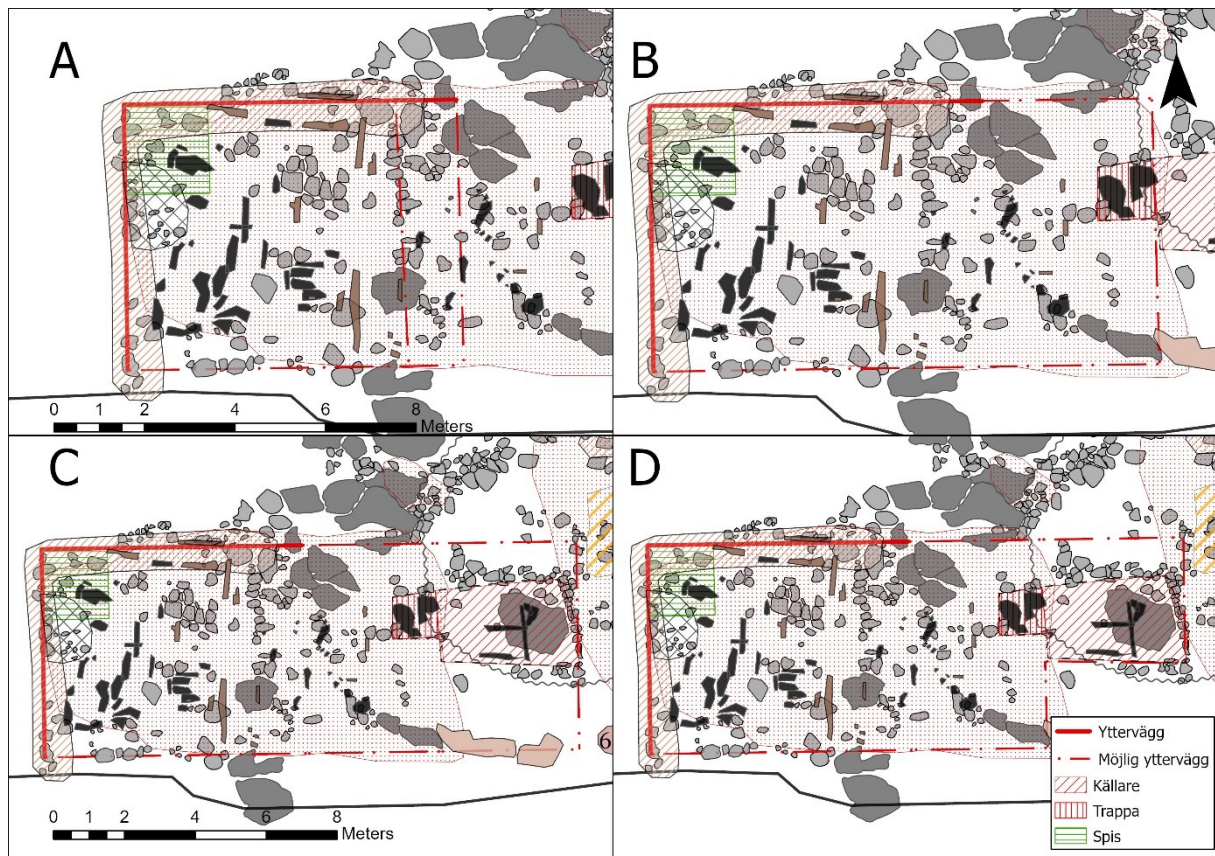
Utöver fynden är också arkiven till stor hjälp när man ska försöka förstå en plats. Enligt Lars Högbergs arkivforskning från 2021 ska en kapellpräst för Sköns kyrka vid namn Jonas Laurentii ha köpt tre gårdar i Maland kring 1620-talet. Malands ägor ska hädanefter skrivits in som en gård i jordeböckerna fram till 1879. Kaplan Jonas ska ha levt på gården fram till 1650–1660, därefter ska en person vid namn Liva Persdotter tagit över gården. Enligt jordeböckerna ska Liva ha haft ett gästgiveri på gården. Liva ska ha ägt gården fram till 1690 enligt jordeböckerna och en person vid namnet Margreta Bröms ska därefter ha tagit över fram till 1702.

Enligt jordeböckerna ska omkring 1705 landsskrivaren Jacob Scharman ha tagit över ägorna fram till 1705 då hans fru Christina Nordström, nu änka, tog över fram till 1721. Jacob och Christina ska enligt mantalslängderna tillhört det lite högreståndet. I befallningsmansredogörelser från Hälsingland och Medelpad juni 1721 nämns det att antingen den 26 eller 27 maj ska ryssarna ha seglat in med flottan i Alnösundet. Därefter ska ryssarna sedan plundrat

och bränt ner alla gårdar i Skön socken samt Alnö. I en befallningsmansrapport över skador från 1721 efter rysshärjningarna nämns både Lars och Christina. Där nämns bland annat att deras egendom mycket riktigt brändes ner samt värdet av deras hus och av lösören. Christina är den enda av dem som har ett dokumenterat värde för husen, vilket uppgår till ett av de högsta i socknen (1734 daler och 1049 daler för lösören medan Lars har 660 daler). Nästan exakt 300 år efter att Christinas gästgiveri brann upp i Maland kom alltså denna kunskap åter i dagen.

Figur 14. En översikt över de utgrävda byggnadslämningarna.

Figur 15. Olika tolkningar av de västra byggnadsresterna.

En tillfällig boplats

Anläggningarna (boplatsoområde L2019:1974) som påträffades på en sandig höjd i Härsta visar på vad som mest troligt är aktiviteter av tillfällig karaktär spridda över lång tid. Den äldsta anläggningen är en härdbotten (en rest av att man eldat) som dateras till mellersta delen av förromersk järnålder. I denna har man eldat med granved, men inga spår av matlagning stod att finna. Från yngre romersk järnålder har vi ytterligare en härdbotten. Även här har man eldat med granved och det förekom mycket skärvtstensfragment i jordprovet. Inte heller här förekom spår av matlagning. Båda anläggningarna tyder på tillfällig vistelse på platsen.

Under yngre romersk järnålder anläggs även en kokgrop (en matlagningsanläggning) i området. Den eldades med ved från gran, en och al och även gran- och enbarr. Hasselnötsskal och spår av ängssyra tyder på matlagning i någon form. De förkolnade rottrådarna skulle kunna tyda på att anläggningen täckts över med utskurna torvor. Möjligen har någon typ av rökning försiggått i anläggningen. Detta baseras på förekomsten av en- och granris i kombination med ved från al. Anläggningen brukades någon gång mellan 203–382 e.Kr.

Nästa spår av aktivitet på platsen utgörs av ett möjligt stolphål eller stolphålsbotten från sen vendeltid-tidig vikingatid. I detta förekom träkol från tall och gran samt förkolnat granris, enbär och ett fragment av en nyponkärna. Fynden tyder på matlagning och träkolet i anläggningen härrör troligen från någon närliggande härd. Stolphålet skulle kunna ha hört till en byggnad kopplad till matlagning.

Figur 16. En kokgrop full med skörbränd sten.

Havtorn och hästtänder

Inom boplatsen L1934:951 i Maland hittades en anläggning som tolkades som en kokgrop (L2019:6942) baserat på konstruktion och de matlagningsrester som framkom i analysen av jordprover. Kokgropar är i södra Skandinavien främst ett bronsåldersfenomen medan de snarast kopplas till äldre järnålder längre norrut för att sedan som företeelse avta i yngre järnålder. De förekommer dock från stenålder och ända in i medeltid. Som namnet antyder tolkas de vanligtvis som anläggningar för matlagning, många gånger i rituella sammanhang. En grop har grävts och fyllts med upphettade stenar, därefter har man lagt ner det som skall tillagas och täckt över gropen. Värmen har sedan kunnat hållas under lång tid medan maten sakta tillagades. På grund av en generell fyndfattigdom har kokgroparnas funktion dock aldrig helt klarlagts och mest troligt är att de använts i många olika syften.

Av speciellt intresse är fyndet av en hästtand i kokgropen i Maland, i kombination med spåren av havtornsved. Havtorn hittas sällan i dessa sammanhang och kan därför ha haft någon form av symbolisk betydelse. Inte heller fyndet av hästtänder pekar på en vardaglig användning, utan kan snarare ses som en indikation på att kokgropen använts i rituella syften. Hästar tycks ha haft stor symbolisk betydelse, bland annat som offerdjur och har många gånger spelat en kultisk roll vid död och övergångsriter. På flera lokaler påträffas brända ben tillsammans med obrända tänder från såväl häst som andra djur, vilket kan tyda på att kropparna ätits och huvudena offrats.

Kanske har man i Maland anordnat rituella måltider i någon form av relation till de numera försvunna gravhögar som en gång syntes norr om boplatsen. Kokgropen daterades till romersk järnålder och det var under denna period som området kring Västland var en så kallad högstatusmiljö.

Figur 17. Kokgropen i Maland.

En grav med utsikt

Från sommaren till hösten 2020 undersöktes två gravar i Härsta av Västernorrlands museum. En gravhög (L1935:1155) på cirka 14,6 meter i diameter och en mindre stensättning (L1935:1876) på cirka 6 meter i diameter. Båda gravarnas konstruktioner visade sig vara annorlunda från vad man först tänkt sig. Normalt består gravhögar av en inre del där den gravlagde placerats med ett visst antal kantkedjor runt sig, täckt av ett mindre kärnröse av sten som i sin tur är överlagrat av jord. Gravhögen visade sig däremot bestå av en yttre och inre kantkedja med ett kärnröse som sträckte sig ända ut till den yttre kantkedjan vilket är ovanligt i länet.

Gravhögar delas oftast in i olika kategorier beroende på storlek. Stora gravhögar är relativt vanliga i Medelpad och förekommer även i Ångermanland. Storhögar, som är högar med en diameter större än 20 meter, blev vanligt förekommande under folkvandringstid och de största var uppemot 40 meter i diameter. Dessa och de över 30 meter i diameter kopplas till samhällets översta skikt och kallas ibland för kungshögar. Högar på 15–19 meter i diameter hörde snarare till ett slags mellanskikt.

Figur 5. Gravhögen i olika stadier av utgrävning. Notera de två fina kantkedjorna i den högra bilden.

Gravhögen L1935:1155 hamnar storleksmässigt i underkant av denna kategori, men utifrån dess omfattande konstruktioner och fynd ligger det nära till hands att tro att graven representerar ett skikt över de undre i samhället. Den låg inom vad som tolkats som ett högstatusområde och innehöll ett brandlager med såväl björnfalanger som ben-, brons- och järnföremål samt agraffer, vilka alla är vanliga fynd i rika gravar. Ett brandlager är rester av gravbålet och består av sot, kol och brända ben från den gravlagde. Under järnåldern var det vanligt att kremra sina döda. De brända benen som hittades i gravhögen hörde till människa och björn. Det var inte många ben från den gravlagde individen som hittades. Totalvikten för en hel bränd individ kan ligga mellan 1,6–3,6 kilogram och vikten av de brända benen från gravhögen var totalt 152,9 gram.

Figur 6. Del av stödskena från handtagskam och stavar från fodral till handtagskam.

Figur 7. Agraffknappar.

För att sammanfatta ser vi att en grav anlades på en udde som sluttar flackt ned mot Alnösundet någon gång under sen romersk järnålder eller tidig folkvandringstid. Pollenanalysen visar på ett öppet landskap som betats och odlats. Odling av korn tycks ha förekommit i relativ närhet till graven, troligen i anslutning till en närliggande boplats. Vid gravbygget lades en, eller möjligtvis två kantkedjor i cirklar vilka fylldes med sten i flera lager. Många människor måste ha varit med och hjälpt till, vilket torde spegla den gravlagdes betydelse i samhället. Det var mest troligt en medelålders eller äldre man som inte hörde till samhällets högsta skikt, men inte heller det lägsta. Kanske var han bågskytt eller björnjägare. Säkerligen åtnjöt han viss respekt av sina samtida, vore det på grund av sina ättelinjer eller egna bedrifter. Han lades på bålet (som eldats med ved från björk och al) ovanpå en björnfäll, iklädd en klädedräkt med dubbla häktesspännen med tre agraffknappar på varje ärm eller byxben eller både och. I ett bälte kring midjan hängde en handtagskam med fodral samt en spetsoval eldslagningssten i ljus kvarts fastsatt i bältet med metallband. Kanske fick han även med sig några matgåvor. Någon gång under tiden efter begravningen bortforslades gravgömmen, kanske flyttades den av de som en gång begravde mannen, kanske var det senare tiders plundrare som tog den. Huruvida den stora plundringsgropen i gravens mitt uppkom i samband med detta eller i ett senare skede går inte att uttala sig om. Någon gång innan det översta jordlagret kom till brändes en yta på gravens östra sida samt en sträng från toppen ner

till den yttre kantkedjan. Eventuellt kan detta förfarande ha ingått i någon form av begravningsritual eller minnesceremoni. Alternativt har det ingenting alls med den ursprungliga begravningen att göra.

Vid anläggandet av gravhögen har man använt sig av det högsta läget på udden, troligtvis för att förstärka det monumentala intrycket. Graven måste ha varit visuellt framträdande i landskapet och kanske har den fungerat som en markör av något slag. Det kan tillexempel ha varit för att markera en territoriell gräns avsedd att binda ett landområde till en specifik släkt eller by. Med tanke på läget är det rimligt att tro att högen var avsedd att synas från havet, eller kanske till och med från andra sidan sundet.

Grannen i graven bredvid

Endast några hundra meter år sydost låg stensättningen L1935:1876. En stensättning är en flack, oftast stenlagd gravhög. Stensättningen tolkades inledningsvis som en hög, men allt eftersom den rensades fram blev det mer och mer tydligt att det förmodligen har rört sig om en stensättning. Den var även anlagd i en mindre bergknalle med en liten grop i toppen, ungefär som en naturlig gravhög. Den var relativt förstörd, men de stenar som låg i rasmassorna vid sidan om bergknallen var så pass få till antalet att det inte är troligt att graven en gång har varit en stor gravhög eller ett röse. Dess belägenhet uppe på berget medför att den inte har behövt vara särdeles stor för att synas vida omkring.

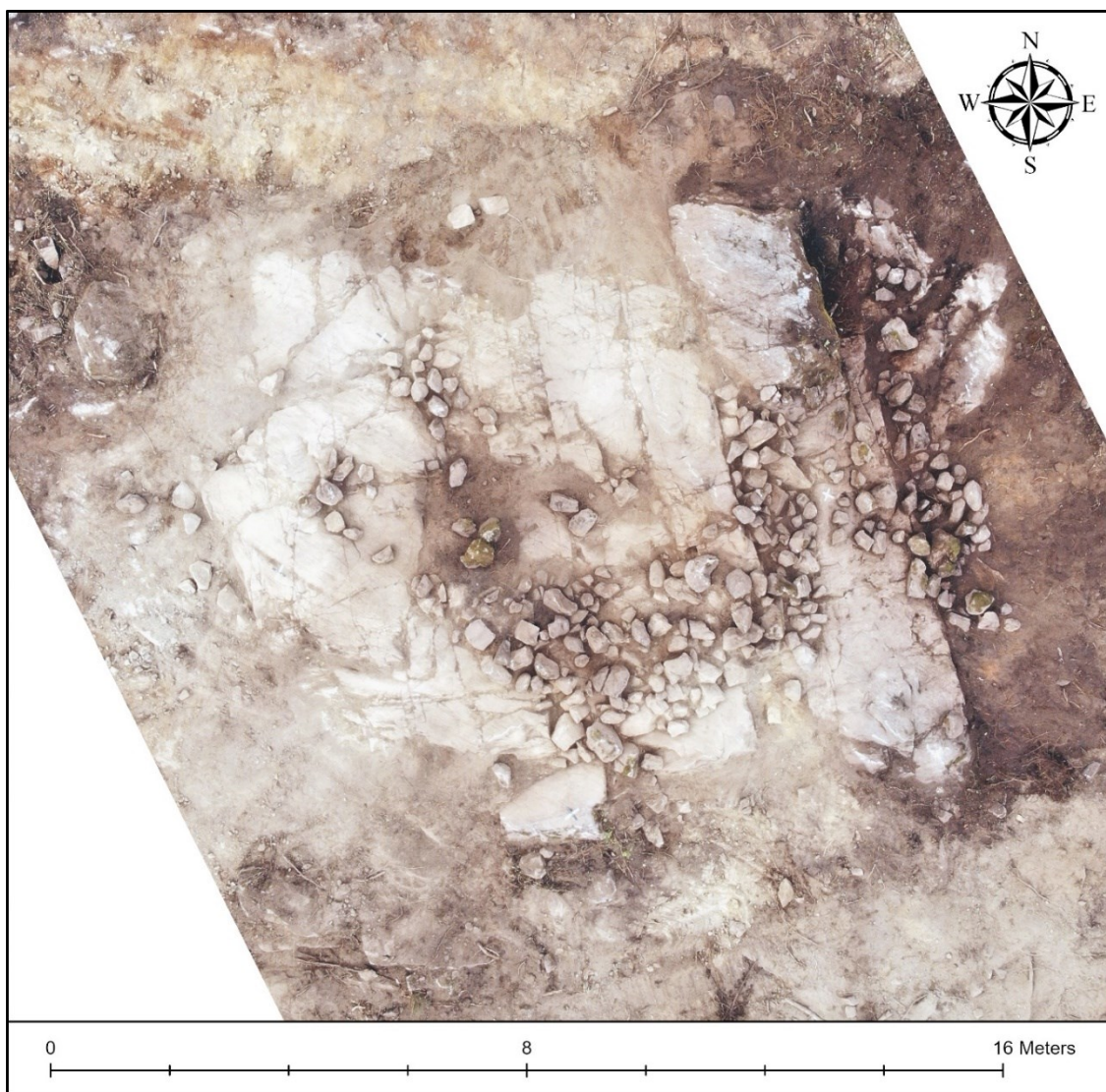
Det rör sig om en brandgrav och troligen även en vapengrav med tanke på att en järnspets framkom i det sotiga lagret. Möjligen kan det röra sig om en pilspets. Det finns dock även den möjligheten att spetsen faktiskt var det som dödade personen och som blev kvar i kroppen, med tanke på att inga andra vapen påträffades. Några få bronsfragment tyder på någon form av gravgåvor i brons, men exakt vilka föremål de en gång utgjort är omöjligt att uttala sig om. I makrofossilanalysen framkom en hårt bränd sädeskornskärna vilket kan tyda på att den döda fått mat med sig som gravgåva eller att någon form av måltid kopplat till gravritualen har ägt rum på platsen. Till själva gravbålet tycks ved från björk och al ha använts.

Figur 8. Järnspets som hittades i stensättningen.

Stensättningens tämligen oansenliga storlek tydde inledningsvis på att det troligen inte rört sig om en person med hög status även om man ändå gjort sig mödan att bära upp stenen på bergknallen. Vid den osteologiska analysen visade det sig emellertid att de brända benen härrörde från ett barn i åldern 1-12 år. Att det är ett barn som gravlagts förklarar den ringa mängden ben som arkeologerna noterade vid utgrävningen. Huruvida det rör sig om en flicka eller en pojke går inte att säga, men det faktum att fyra björnfalanger påträffades tyder på att personen vilat på en björnfäll på bålet.

Barnet förefaller ha gravlagts på liknande vis som en vuxen, på björnfäll, med vapen och bronsföremål och detta tyder på att personen tagits upp som en fullvärdig medlem i samhället. Kanske räknades han eller hon inte ens som barn av sin samtid. Under tidig vikingatid tycks man enligt skriftligt källmaterial ha betraktats som vuxen redan vid tolv och kanske var så fallet även under tidigare perioder. Barnets ben har daterats till sen romersk järnålder-folkvandringstid.

Figur 9. Stensättningen ovanifrån, framrensad.

Vill du veta mer?

Om arkeologi i Västernorrland

[Persson, P \(2018\) Forntid i Västernorrlands län: En historik över arkeologiska undersökningar under drygt 330 år. Härnösand: Västernorrlands museum, Länsstyrelsen Västernorrland.](#)

Dateringar

<https://historiska.se/upptack-historien/artikel/absolut-datering/>

RTK-GPS

<https://www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/GPS-och-geodetisk-matning/GPS-och-satellitpositionering/Metoder-for-GNSS-matning/RTK/>

Real Time Kinematic (**RTK**) är en noggrann form av positionsmätning med **GPS** som fordrar minst två samverkande **GPS**-mottagare, en fast basstation som skickar ut korrektionsinformation och en rörlig enhet, som kan beräkna sin position (på öppen mark) med cm-noggrannhet.

Miljöarkeologiska analyser

<https://www.umu.se/forskning/infrastruktur/humanistiska-fakulteten/m/mal/forskning/metoder/>

Kulturmiljölagen

<https://www.raa.se/lagar-och-stod/kulturmiljolagen-kml/>

Arkivsök

<https://www.raa.se/hitta-information/arkivsok/>

I Arkivsök kan du bland annat söka fram rapporter från Riksantikvarieämbetets e-arkiv.

Fornminnesregistret

<https://app.raa.se/open/fornsok/>

Med Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök kan du få information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige, både på land och i vatten. Fornsök uppdateras dagligen med ny information.

Alla kända fornlämningar i Sverige har en numrering. Förr numrerades de sockenvis, till exempel: "Raä nr 347 Tuna". Numera ges alla fornlämningar ett så kallat lämningsnummer. Christina Nordströms gästgivaregård heter till exempel L2021:1175.

